

Niektóre uwagi o przestępstwie udaremnienia zaspokojenia wierzycieli

ANNA PŁOŃSKA

Katedra Prawa o Wykroczeniach i Karnego Skarbowego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Występująca w obrocie gospodarczym podstawowa zasada swobody działalności gospodarczej sprawia, że ryzyko ekonomiczne jest naturalnym elementem „gry gospodarczej”. Najczęściej zachowaniu dłużnika nie towarzyszy zamiar pokrzywdzenia swojego wierzyciela albo nadmierna nieostrożność w zaspokajaniu jego należności. Takie zachowanie znajduje się poza zakresem kryminalizacji. Prawo karne, w omawianym zakresie, odnosi się do pokrzywdzenia wierzycieli, które nastąpiło z powodów szczególnych, związanych z bezprawnym i karygodnym zachowaniem się ze strony nieuczciwego dłużnika¹. Ogólnie rzecz ujmując, przestępstwa na szkodę wierzycieli odnoszą się zarówno do obrotu profesjonalnego – gdzie obydwie podmioty prowadzą działalność gospodarczą, jak i do obrotu konsumenckiego – gdzie tylko jeden podmiot zajmuje się działalnością gospodarczą². Należy zwrócić uwagę, że przestępstwa szkodzące wierzycielom mogą powodować znacznie rozleglejsze następstwa niż tylko straty poszkodowanych wierzycieli. Mogą to być np. upadki firm pociągające za sobą zwiększenie bezrobocia, wyżkę cen, wzrost

¹ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko wierzycielom. Rozdział XXXVI Kodeksu karnego. Artykuły 300–302. Komentarz*, Warszawa 2001, s. 8.

² R. Zawłocki, [w:] A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. II, Warszawa 2004, s. 1128–1129.

stóp procentowych, podwyższenie stawek ubezpieczeniowych, czy nawet recesję gospodarczą. Do takiego typu bezprawnych zachowań należy również często stosowana przez menedżerów zarządzających tzw. strategia wyciśniętej cytryny, która polega na zbywaniu, darowaniu, usuwaniu lub metodycznym niszczeniu określonych składników majątku, nie tylko po to, aby uniemożliwić zaspokojenie praw wierzycieli, ale też dla zabezpieczenia własnego interesu³.

Wśród przestępstw gospodarczych, zachowania bezprawne skierowane przeciwko interesom wierzycieli zasługują na szczególną uwagę. Istota przestępstw na szkodę wierzycieli wyraża się głównie w tym, iż mają one istotny wpływ zarówno na życie gospodarcze, jak i społeczne. Jak podkreśla J. Skorupka, zwalczanie tego typu przestępczości jest ważnym zadaniem organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości oraz sądów gospodarczych, które nie mogą pozostawać obojętne wobec bezprawnych działań dłużników⁴. Spójną grupę przestępstw na szkodę wierzycieli stanowią przestępstwa z art. 300–302 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁵. Przepisy określające te przestępstwa w znacznej mierze opierają się na wcześniejszych rozwiązaniach zawartych w ustawie z 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego⁶ oraz w rozdziale XL Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny⁷. W analizie tych przestępstw istotną rolę odgrywają również przepisy ustawy z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁸ oraz ustawy z 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze⁹. Wszystkie powyższe akty prawne stanowią podstawę ochrony prawnej wierzycieli¹⁰.

Ogólna charakterystyka przestępstw przeciwko wierzycielom określa je jako przestępstwa zbiorowe, a ściślej – wieloodmianowe, których główną cechą jest to, że dla ich popełnienia wystarczy realizacja jed-

³ D. Czajka, *Przestępstwa menedżerskie*, Warszawa 2000, s. 156.

⁴ J. Skorupka, *Karnoprawna ochrona wierzycieli w praktyce sądowej*, PS 2003, nr 6, s. 91.

⁵ Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 ze zm.

⁶ Dz.U. z 1994 r., Nr 126, poz. 615 ze zm., ustawa uchylona dnia 1 września 1998.

⁷ Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571 ze zm.

⁸ Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93 ze zm.

⁹ Dz.U. z 2003 r., Nr 60, poz. 535 ze zm.

¹⁰ R. Zabłocki [w:] Wąsek A. (red.), *op. cit.*, s. 1124.

nego, spośród wymienionych alternatywnie typów zachowania sprawy. W każdym z przestępstw przeciwko wierzycielom stroną pokrzywdzoną jest wierzyciel. Do najstarszych w tej grupie należy przestępstwo udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia wierzycieli określone w art. 300 k.k. Przestępstwo to należy uznać za podstawowy typ przestępstwa przeciwko wierzycielom. Dla bytu przestępstwa z art. 300 § 1 wystarczy, by pokrzywdzonym był chociażby jeden wierzyciel. Natomiast elementem kreującym typ kwalifikowany przestępstwa z art. 300 § 3 jest pokrzywdzenie wielu wierzycieli¹¹.

Konstrukcja, na której jest oparty art. 300 § 1 k.k., stanowi odnośnik dla innych typów czynów zabronionych z grupy przestępstw przeciwko wierzycielom. Tworząc art. 300 § 1 k.k., ustawodawca oparł się na strukturze przepisów z art. 275 i 276 k.k. z 1932 r. Według projektodawców kodeksu karnego z 1932 r. „kto przedmioty majątkowe ukrywa, ten czyni to na to, ażeby [...] następnie z przedmiotów majątkowych korzystać jako prawowity i nieograniczony ich właściciel”¹². Znamiona czynnościowe, ujęte wówczas jako: życie rozrzutne, zmniejszanie lub obciążanie majątku, ukrywanie przedmiotów majątkowych, zaciąganie pozornych zobowiązań oraz zawieranie innych pozornych umów, zastąpiono bardziej kazuistycznymi w postaci: „usuwania, ukrywania, zbywania, uszkodzenia oraz obciążania”. Do nowego przepisu ustawodawca dodał ponadto znamię skutku w postaci „udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia swojego wierzyciela”¹³. Natomiast w odniesieniu do art. 300 § 2 k.k., J. Skorupka wskazuje na występujące w literaturze rozbieżności poglądów co do formalnego lub materialnego charakteru przestępstwa. Głosy przemawiające za art. 300 § 2 jako przestępstwem formalnym traktowały udaremnienie lub uszczuplenie majątku jako znamiona czynnościowe. W takim przypadku niezaspokojenie wierzyciela traktowane było jako realne zagrożenie. Natomiast przy założeniu, że omawiane przestępstwo ma charakter skutkowy, czynności dłużnika w postaci udaremniania lub uszczuplania zaspokojenia wierzyciela będą określały skutek, który ma nastąpić w razie określonego w przepisie zachowania się dłużni-

¹¹ O. Górniok, *Prawo karne gospodarcze, Komentarz*, Toruń 1997, s. 107–108.

¹² M. Wiśniewski, *Prawnokarna ochrona wierzytelności majątkowych uczestników obrotu gospodarczego*, Ostoja, Kraków 2000, s. 43.

¹³ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko wierzycielom...*, s. 23.

ka¹⁴. SN, jak już to zostało wspomniane wcześniej, opowiada się za skutkowym charakterem omawianego przestępstwa.

Kontrowersyjna natomiast jest bardzo istotna kwestia przedmiotu ochrony art. 300 k.k. W literaturze przedmiotu przeważają głosy, iż wspomniany przepis stanowi jedynie ochronę wiarytelności powiązanych z obrotem gospodarczym. Co jednocześnie oznaczałoby, że wszystkie wiarytelności występujące poza tym obrotem wyłączone są spod penalizacji art. 300. Odmienne stanowisko przedstawia natomiast SN, uznając m.in., że kryminalizacja z art. 300 § 2 związana jest z udaremnieniem lub uszczupleniem zaspokojenia jakichkolwiek należności wierzyciela, a więc i tych, które powstały poza obrotem gospodarczym. W literaturze przedmiotu najwięcej kontrowersji budzi art. 300 § 2, który penalizując przestępstwo udaremnienia egzekucji nie obejmuje swoją ochroną wiarytelności, które nie są powiązane z obrotem gospodarczym. Zgodnie ze stanowiskiem SN omawiany przepis nie ogranicza się jedynie do orzeczeń dotyczących wiarytelności wynikających ze stosunku prawnego, którego jedną ze stron jest podmiot obrotu gospodarczego. Dodatkowo SN wskazuje, że przepis art. 300 § 2 chroni oprócz obrotu gospodarczego również inne dobra prawne¹⁵. A zatem, za tezę SN należałoby przyjąć, że kryminalizacja z art. 300 § 2 k.k. związana jest z udaremnieniem lub uszczupleniem zaspokojenia jakichkolwiek należności wierzyciela, a więc i takich, które powstały poza obrotem gospodarczym. Stanowisko takie zdecydowanie krytykuje R. Zawłocki, zwracając uwagę, że obrót gospodarczy stanowi podstawowy przedmiot ochrony art. 300 § 1 oraz § 2 k.k., co wynika wprost z ich treści, jak też i ich usytuowania w tym samym artykule¹⁶. Podobne zdanie wyraził J. Majewski, twierdząc, że skoro rodzajowym przedmiotem ochrony przepisów art. 300 § 1–3 k.k. jest bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, to przepisy te nie stanowią ochrony roszczeń wierzycieli niezwiązanych z obrotem gospodarczym. Dodatkowo autor ten podkreśla, że zgodnie z zasadą subsydiarności prawa, rozszerzenie stosowania art. 300 § 2 na zachowania dłużników niezwiązane z obrotem gospodarczym byłoby rozszerzeniem

¹⁴ J. Skorupka, *Glosa do postanowienia SN z dnia 4.11.2002 r.*, III KK 283/02, OSP 2003 nr 10, poz. 128 k., s. 529.

¹⁵ Uchwała SN z 26.11.2003 r., I KZP 32/03, Prok. i Pr. 2004, nr 1, poz. 5, s. 8.

¹⁶ R. Zawłocki, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, I KZP 32/2003, Monitor Prawniczy 2004, nr 14, s. 667.

granic kryminalizacji ponad konieczność¹⁷. Powyższą interpretację SN krytykuje również M. Kozaczek, uznając, że jest ona sprzeczna z przyjętą przez ustawodawcę koncepcją przestępstw przeciwko wierzycielom¹⁸. Poglądom tym przeciwstawia się O. Górniok, uznając za nieracjonalne objęcie ochroną prawa karnego jedynie wiarygodności podmiotów gospodarczych. Autorka ta zgadza się z uchwałą SN, uznając, że art. 300 § 2 k.k. chroni wszelkie powstałe wiarygodności każdego wierzyciela, a więc i takie, które powstały poza obrotem gospodarczym¹⁹.

M. Kozaczek natomiast podkreśla, że wszelkie próby rozszerzenia zakresu penalizacji powyższego przepisu stanowią naruszenie zasady *nullum crimen sine lege*. Autor ten zwraca również uwagę, iż obecne przepisy regulujące przestępstwa na szkodę wierzycieli nie chronią należyte powagi orzeczeń sądowych i nie zabezpieczają w odpowiedni sposób przebiegu postępowania egzekucyjnego²⁰.

Wydaje się, że trudności interpretacyjne wywodzą się z historycznych uwarunkowań, a mianowicie z dylematu, które z poprzednio obowiązujących przepisów zostały zawarte w treści art. 300 § 2. Zdaniem O. Górniok oraz J. Majewskiego w omawianym artykule zostały zsumowane trzy wcześniej obowiązujące przepisy, tj. art. 258 k.k. z 1969 r.²¹, zgodnie z którym udaremnienie wykonania orzeczenia sądu lub innego organu państwowego stanowiło przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, oraz art. 6 § 2 oraz § 3 ustawy z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego²², penalizujące udaremnienie wykonania związanego z działalnością gospodarczą orzeczenia sądu lub innego organu państwowego²³. Inaczej uznaje R. Zawłocki, twierdząc, że art. 258 k.k. z 1969 r. został w obecnie obowiązującym k.k. całkowicie wyeliminowany przez ustawodawcę. Zdaniem tego autora o rezygnacji z kryminalizacji powyż-

¹⁷ J. Majewski, *Glosa do uchwały SN z 20.11.2000 r.*, I KZP 31/2000, OSP 2001, z. 5, poz. 75.

¹⁸ M. Kozaczek, *Zakres ochronny...*, s. 58.

¹⁹ O. Górniok, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, I KZP 32/2003, OSP 2004, nr 7/8, poz. 103 k, s. 444.

²⁰ M. Kozaczek, *Zakres ochronny...*, s. 60.

²¹ Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94 ze zm., ustawa uchylona dnia 1 września 1998 r.

²² Dz.U. z 1994 r., Nr 126, poz. 615.

²³ O. Górniok, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, s. 444 oraz J. Majewski, [w:] A. Zoll, *op. cit.*, s. 375.

szego przestępstwa świadczy fakt, że nie zostało ono umieszczone w rozdziale XXX „Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości”²⁴.

Przedmiotem ochrony omawianego przestępstwa, jak zaznacza K. Babiarz-Mikulska, jest w pierwszej kolejności pewność obrotu gospodarczego, a dopiero później interesy wierzycieli²⁵. Uszczerbek wskazanych interesów dokonywany przez dłużnika, który udaremnia zaspokojenie wierzyciela, może wyrażać się w całkowitym pozbawieniu wierzyciela możliwości dochodzenia roszczeń bądź jedynie uszczupleniu zaspokojenia jego należności. Przy czym należy zauważyć, że dla bytu omawianego przestępstwa nie ma znaczenia zasięg uszczerbku wyrażony w wartości i ilości udaremnionych lub uszczuplonych w zaspokojeniu roszczeń. Natomiast społeczna szkodliwość czynu nie wynika z określonego stanu majątkowego, lecz z naruszenia uprawnień wierzyciela. Odnośnie do przedmiotu ochrony omawianego przepisu, w literaturze przedmiotu pojawiają się opinie, że nie można przypisać tylko jednego przedmiotu ochrony art. 300 § 2. Taką opinię wyrażał już w 1959 r. I. Andrejew, uznając, że uregulowania przestępstw na szkodę wierzycieli, obok obrotu gospodarczego chronią również mienie²⁶.

Wielopredmiotowość przestępstwa nie jest zjawiskiem nowym w prawie karnym. W art. 300 § 2 k.k. bliższy przedmiot ochrony stanowi obrót gospodarczy, natomiast dalszy – powaga orzeczeń organów państwowych. Należy jednak pamiętać, że w omawianym przypadku nie zachodzi stosunek alternatywy rozłącznej pomiędzy znamionami określającymi przedmiot przestępstwa. A zatem do pełnej realizacji znamion przestępstwa określonego w art. 300 § 2 niezbędne jest naruszenie każdego z chronionych dóbr²⁷.

Również, zgodnie z postanowieniem SN, zbycie rzeczy zajętej w postępowaniu egzekucyjnym, prowadzonym na podstawie kodeksu

²⁴ R. Zawłocki, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, I KZP 32/2003, Monitor Prawniczy 2004, nr 14, s. 666.

²⁵ K. Babiarz-Mikulska, *Status prawny wierzyciela w polskim postępowaniu naprawczym*, Zakamycze 2006, s. 230.

²⁶ O. Górnioł, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, I KZP 32/2003, OSP 2004, nr 7/8, poz. 103 k, za I. Andrejew, *Ustawowe znamiona przestępstwa*, Warszawa 1959, s. 58.

²⁷ M. Kozaczek, *Zakres ochronny, który zapewnia art. 300 par. 2 kodeksu karnego*, *Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.* I KZP 32/03, Prawo Bankowe 2006, nr 10, s. 58–59.

postępowania cywilnego może wyczerpywać znamiona przestępstwa z art. 300 § 2 k.k.²⁸

Udaremnienie lub uszczuplenie zaspokojenia wierzyciela należy do kategorii przestępstw indywidualnych. W związku z czym może je popełnić tylko dłużnik. Natomiast pokrzywdzonym może być każdy podmiot prowadzący działalność gospodarczą, tj. osoby fizyczne i prawne (przedsiębiorstwa państwowe, banki, spółdzielnie, spółki handlowe, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych) oraz jednostki niemające osobowości prawnej, jeżeli cel ich działania obejmuje działalność gospodarczą (spółki: cywilna, jawna i komandytowa). Za podmioty gospodarcze należy uznać m.in. gminy, fundacje, publiczne zakłady opieki zdrowotnej, stowarzyszenia, partie polityczne, samorządy, organizacje społeczne i zawodowe oraz inne jednostki organizacyjne, jeżeli prowadzą działalność gospodarczą i podlegają obowiązkowi wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego. Omawiane przepisy nie wyłączają również uczestnictwa banku jako wierzyciela.

Sprawcą omawianego czynu natomiast może być dłużnik, który nie prowadzi działalności gospodarczej. Nie ma zasadniczego wymogu, aby prowadził on działalność gospodarczą w jakimkolwiek momencie jego związku z wierzycielem. Jednakże istnieje formalna konieczność prowadzenia przez dłużnika-sprawcę działalności gospodarczej, jeżeli działa on na szkodę swojego wierzyciela poprzez swoją upadłość (np. art. 300 § 1 k.k.)²⁹. Natomiast odpowiedzialność sprawcą osobom niemającym dystynkcji dłużnika przypisać będzie można tylko wtedy, gdy zajmując się sprawami majątkowymi dłużnika, wyczerpią znamiona czynu zabronionego określonego w art. 308 k.k.³⁰ W myśl powyższego przepisu podmiotem omawianego przestępstwa, oprócz dłużnika, mogą być również osoby, które na podstawie przepisu prawnego, decyzji właściwego organu, umowy lub faktycznego wykonywania zajmują się sprawami majątkowymi innej osoby prawnej, fizycznej, grupy osób lub podmiotu niemającego osobowości prawnej. Do grona tych osób należy również osoba współodpowiedzialna (współdłużnik oraz gwarant). Należy przy tym pamiętać, że odpowiedzialność osób wymienionych w art. 308 k.k. jest niezależ-

²⁸ Postanowienie SN z dnia 20.01.2005 r., I KZP 31/04, OSP 2006, nr 10, poz. 115 k, s. 531.

²⁹ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko wierzycielom...*, s. 24–28.

³⁰ M. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 26–27.

na od odpowiedzialności rzeczywistego dłużnika. Wynika to z faktu, iż powołany przepis stanowi samoistną podstawę odpowiedzialności karnej osób w nim określonych za przestępstwa przeciwko wierzycielom³¹.

Przedmiotem przestępstwa z art. 300 § 1 k.k. jest majątek, a dokładniej – składniki majątku dłużnika, którymi on rozporządza³². Chodzi tutaj w szczególności o majątkowe prawa podmiotowe wierzyciela, a także chronione prawnie sytuacje faktyczne związane z uprawnieniami wierzyciela. Prawo karne przez te pojęcia rozumie przede wszystkim konkretne rzeczy (przedmioty), do których prawo to się odnosi. Są to w szczególności wszystkie ruchomości i nieruchomości objęte majątkiem dłużnika. Przez składniki majątku rozumieć należy przysługującą dłużnikowi własność i inne prawa majątkowe (art. 44 k.c.), jak i przedmioty tych praw – rzeczy. Z pojęcia przedmiotu wykonawczego należy jednak wyłączyć te składniki majątku dłużnika, które nie podlegają zajęciu według k.p.c. oraz k.p.a., z nich bowiem nie jest możliwe przymusowe zaspokojenie wierzyciela. Zatem nie popełni przestępstwa dłużnik, który w zamiarze pokrzywdzenia wierzyciela np. ukryje lodówkę albo pojazd mechaniczny niezbędny do osobistej pracy zarobkowej, które na mocy art. 829 pkt 1 i 4 k.p.c. nie podlegają egzekucji³³. Zgodnie z art. 829 i 831 k.p.c. rzeczy lub prawa majątkowe nie podlegają egzekucji. Pieniądze są tak specyficzną ruchomością, że wbrew woli dłużnika prowadzenie z nich egzekucji jest praktycznie niewykonalne; a także przedmioty majątkowe obciążone na rzecz osób trzecich zastawem albo hipoteką do pełnej ich wartości. W świetle powyższego, dłużnik jest niewypłacalny mimo posiadania aktywów majątkowych, które jednak przy założeniu względnego charakteru niewypłacalności są w całości „przeznaczone” na zaspokojenie innych wierzycieli niż żądających ochrony prawnej³⁴.

Przedmiotem przestępstwa określonego w art. 300 k.k. § 2 będą, obok wcześniej wymienionych: usunięcia, ukrycia, zbycia, darowania, niszczenia, rzeczywistego lub pozornego obciążenia albo uszkodzenia, składniki majątku zajęte albo zagrożone zajęciem. Mieniem zajęтым będzie mienie, w stosunku do którego dłużnik będzie miał ograniczoną

³¹ R. Zawłocki, *Przestępstwa przeciwko wierzycielom...*, s. 31.

³² O. Górniok, *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2000, s. 68–69.

³³ M. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 36.

³⁴ M. Pyziak-Szafnicka, *Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika*, Warszawa 1995, s. 92–93.

swobodę w jego rozporządzaniu. Ograniczenie to może wynikać z aktu procesowego właściwego organu lub majątku zajętego na skutek ogłoszenia upadłości zgodnie z treścią art. 20 § 1 prawa upadłościowego. Strona podmiotowa przestępstwa z art. 300 § 2 k.k. ograniczona jest do zamiaru bezpośredniego (podczas gdy czyn z art. 300 § 1 k.k. obejmuje obie postacie umyślności). Jest to ponadto przestępstwo kierunkowe znamienne celem, którym jest udaremnienie wykonania orzeczenia sądu lub innego organu państwowego, które to udaremnienie nie jest równoznaczne z udaremnieniem lub uszczupleniem zaspokojenia swojego wierzyciela (może być ono objęte również zamiarem ewentualnym)³⁵.

W praktyce spotykane jest również pozorne obciążenie, które występuje, gdy wskutek pozornej umowy dłużnik symuluje jedynie dodatkowe zobowiązania obciążające jego majątek. Pozorność tą należy łączyć z wadliwym oświadczeniem woli – uregulowanym w art. 83 § 1 k.c. – tj. takim, które złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozoru powoduje nieważność czynności prawnej³⁶.

Do znamion określających stronę przedmiotową z art. 300 § 1 k.k. należą³⁷: usuwanie, ukrywanie, zbywanie, darowanie, niszczenie, uszkadzanie oraz rzeczywiste lub pozorne obciążanie składników swojego majątku. Rzeczywiście obciąża swój majątek dłużnik, który powoduje zmniejszenie jego aktywów lub zwiększenie pasywów. Według M. Marszałka rzeczywiste obciążenie składników majątkowych dłużnika polega na obniżeniu jego ekonomicznej wartości, czego powodem może być zaciągnięcie kredytu pod zastaw lub zabezpieczonego hipotecznie. Zatem należy uznać, że nie powiększają majątku wchodzące do niego wartości ekonomiczne o charakterze zwrotnym (np. kredyt, pożyczka). Inną formą obciążenia składników majątkowych może być zabezpieczenie cudzego długu przez ustanowienie na swoim majątku zastawu lub hipoteki, przewłaszczenie rzeczy albo przelew wierzytelności, a także udzielenie poręczenia wekslowego³⁸. J. Majewski zwraca uwagę, że o ile przedmiotem oddziaływania sprawcy przestępstwa z art. 300 § 1 i 3 k.k. może być każdy składnik jego majątku, tak w przypadku art. 300 § 2 k.k. przedmiotem oddziaływania może być jedynie zajęty lub zagrożony zajęciem

³⁵ K. Buczkowski, *op. cit.*, s. 68–69.

³⁶ R. Zawłocki, [w:] A. Wąsek (red.), *op. cit.*, s. 1141.

³⁷ *Ibidem*, s. 1133.

³⁸ *Ibidem*, s. 39.

składnik majątku sprawcy³⁹. Przez usuwanie natomiast należy rozumieć każdą zmianę położenia przestrzennego składników majątku ruchomego, wynikającą z podjętego przez dłużnika zachowania (działania). Ukrywanie polega na umieszczeniu przedmiotu w miejscu niedostępnym dla uprawnionych osób czy organów albo zatajenie istnienia przysługujących dłużnikowi praw majątkowych, czy przedmiotów znajdujących się w jego posiadaniu. Zwykle milczenie dłużnika co do przysługujących mu praw lub przedmiotów będących w jego posiadaniu można nazwać ich zatajeniem. Jest to możliwe tylko wtedy, gdy na dłużniku ciąży obowiązek ujawnienia składników swego majątku⁴⁰. Zbywanie zaś polega na przejściu rzeczy na inną osobę (odpłatnie lub nieodpłatnie). Uszkodzenie natomiast polega na uszczuplaniu lub niszczeniu składników mienia, pozbawieniu lub umniejszeniu jego wartości⁴¹.

Rozpatrując zajęcie składników majątku sprawcy przestępstwa, wyjaśnienia wymaga pojęcie „zajęcia”, które oznacza decyzję właściwego organu, na mocy której następuje odebranie określonemu podmiotowi swobody w rozporządzaniu przysługującym mu, określonym prawem majątkowym⁴². Należy również pamiętać, że zgodnie z wyrokiem SN, gdy czynność rozporządzania zajęтым lub zagrożonym zajęciem majątkiem dłużnika nie miała realnego wpływu na zaspokojenie wierzyciela, to ze względu na brak skutku w postaci udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia wierzyciela, nie można mówić o popełnieniu przestępstwa z art. 300 § 2 k.k.⁴³ Zdaniem SN, skutek taki może nie nastąpić, jeżeli możliwe jest kontynuowanie egzekucji w stosunku do nabywcy zajętych składników majątku⁴⁴.

Kolejnym znamieniem strony przedmiotowej czynu zabronionego jest udaremnienie lub uszczuplenie zaspokojenia co najmniej jednego wierzyciela. Prawnokarny sens udaremnienia lub uszczuplenia zaspoko-

³⁹ J. Majewski, [w:] A. Zoll, *op. cit.*, s. 386.

⁴⁰ J. Majewski, *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 278–363 Kodeksu karnego*, t. 3, Kraków 1999, s. 279.

⁴¹ S. Paweła, *op. cit.*, s. 46.

⁴² Postanowienie SN z dnia 20.01.2005 r., I KZP 31/04, OSP 2006, nr 10, poz. 115 k, s. 532.

⁴³ Wyrok SN z dnia 27.11.2002 r., V KKN 83/00, Lex Nr 53056.

⁴⁴ M. Kozaczek, *Glosa do postanowienia SN z dnia 20.01.2005 r.*, I KZP 31/04, OSP 2006 nr 10, poz. 115 k, s. 534.

jenia swojego wierzyciela widoczny jest dopiero w połączeniu z efektem tak określonego skutku. Nie ma przy tym znaczenia rozmiar skutku, wyrażający się w wartości i ilości udaremnionych lub uszczuplonych w zaspokojeniu roszczeń⁴⁵. Udaremnienie rozumiane jest jako całkowite uniemożliwienie, a przez uszczuplenie – częściowe zmniejszenie, ograniczenie możliwości zaspokojenia roszczenia przez wierzyciela. Ze względów praktycznych o wiele częściej będziemy mieć do czynienia ze zjawiskiem uszczuplenia zaspokojenia, gdyż „stosunkowo rzadko dochodzi do sytuacji, w której na skutek działań sprawcy – dłużnika, zaspokojenie należności wierzyciela jest całkowicie niewykonalne”⁴⁶.

Rozważając znamiona strony przedmiotowej należy zwrócić uwagę na zagadnienia grożącej niewypłacalności lub upadłości oraz znamiona określające czynność sprawczą, jakimi są udaremnienie lub uszczuplenie zaspokojenia wierzyciela⁴⁷. Przestępstwo z art. 300 § 1 k.k. może być popełnione jedynie w razie grożącej sprawcy niewypłacalności lub upadłości. Z niewypłacalnością mamy do czynienia w sytuacji, gdy dłużnik nie jest w stanie zadośćuczynić swoim zobowiązaniom z powodu braku substancji majątkowej oraz gdy pasywa jego majątku przewyższają aktywa, chociażby nie zaprzestał spłacania należności wierzycieli. Niewypłacalność jest konieczną przesłanką ogłoszenia upadłości. Prawo upadłościowe kwalifikuje ten stan, wskazując, że nie każde zaprzestanie płacenia długów jest prawnie doniosłe, ale tylko takie, które nie ma charakteru krótkotrwałego i nie wynika z przejściowych trudności gospodarczych dłużnika. W stosunku do przedsiębiorcy będącego osobą prawną oraz znajdującego się w stanie likwidacji spółki jawnej lub komandytowej, upadłość może być ogłoszona także wówczas, gdy ich majątek nie wystarcza na zaspokojenie długów, niezależnie od tego, czy zaprzestano ich płacenia. Dopiero tak rozumiana niewypłacalność staje się „groźna” dla wierzycieli, którzy uprawnieni są na gruncie prawa upadłościowego do żądania ogłoszenia upadłości dłużnika⁴⁸. Niewypłacalność ma miejsce w sytuacji, gdy majątek dłużnika nie wystarcza na pokrycie wymaganych zobowiązań. A zatem niewypłacalność oznacza niemożność spłacenia długów, skutkiem bądź to przyrostu pasywów nad aktywami, bądź

⁴⁵ O. Górniok, *Prawo karne...*, s. 56.

⁴⁶ K. Buczkowski, *op. cit.*, s. 66–67.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 1131.

⁴⁸ M. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 31.

braku szans na zlikwidowanie majątku dla pokrycia długów. Według prawa upadłościowego, stan niewypłacalności może mieć miejsce bez ogłoszenia upadłości, a nawet bez obowiązku zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości⁴⁹. Należy pamiętać, że niewypłacalność istnieje obiektywnie, w związku z czym zły zamiar dłużnika, który długów nie chce płacić, choć aktywa jego majątku są wystarczające, nie wywołuje stanu niewypłacalności także dlatego, że w takim przypadku dłużnik nie może skutecznie osiągnąć przestępnego skutku⁵⁰.

W przypadku stale pogarszającej się sytuacji finansowej firmy, które niesie za sobą zagrożenie trwałej niewypłacalności, w literaturze przedmiotu wyróżniane są trzy stadia kryzysu finansowego. W pierwszym etapie pojawiają się problemy z dynamiką spłat i produkcji, spadają obroty, rosną należności, proces gospodarczy staje się nierentowny, narastają zobowiązania, które nie mogą być spłacone w terminie. Drugi, określany etapem pośrednim, charakteryzuje się zawieszeniem spłat wierzytelności wobec tych wierzycieli, którzy nie decydują o kontynuacji procesów gospodarczych ani nie są zgrupowani w strategicznych polach interesu z dłużnikiem. Na tym etapie następuje utrata zdolności płatniczej, która nie ma jeszcze charakteru trwałego. W ostatnim etapie proces gospodarczy zostaje zaniechany, następuje wyprzedaż majątku, rosną należności i zobowiązania, skutkujące trwałą utratą zdolności płatniczej⁵¹.

Upadłość natomiast występuje wówczas, gdy w wyniku niewypłacalności dłużnika lub zaprzestania przez niego płacenia długów następuje jej ogłoszenie przez sąd lub inny organ państwowy, na wniosek samego dłużnika albo któregośkolwiek z jego wierzycieli. Następstwem niewypłacalności jest upadłość, która dotyczy jedynie podmiotów będących przedsiębiorcami. Jednak nie może ona być orzeczona w stosunku do przedsiębiorców niemających zdolności upadłościowej, a także jeśli otwarte zostało postępowanie układowe.

Zawarte w art. 5 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze⁵² pojęcie „przedsiębiorcy” interpretować należy jako

⁴⁹ S. Paweła, *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu oraz przestępstwa i wykroczenia skarbowe*, Warszawa 2002, s. 45.

⁵⁰ J. Majewski, K. Buchała, P. Kardas, W. Wróbel, *Komentarz do ustawy o ochronie obrotu gospodarczego*, Warszawa 1995, s. 170.

⁵¹ D. Czajka, *Przestępstwa menedżerskie*, Wyd. Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000, s. 163–164.

⁵² Dz.U. z 2003 r., Nr 60, poz. 535 ze zm.

Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 24, 2009

© for this edition by CNS

osobę fizyczną, osobę prawną albo jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej, ale której odrębne przepisy przyznają osobowość prawną, która we własnym imieniu prowadzi działalność gospodarczą lub zawodową⁵³. Przedsiębiorcy mają więc zdolność upadłościową, jeżeli prowadzą działalność gospodarczą lub zawodową. A zatem tylko dłużnicy znajdujący się w sytuacji zagrożenia upadłością i będący podmiotami gospodarczymi mogą być sprawcami przestępstwa z art. 300 k.k. W stosunku do osób fizycznych przyjąć należy, że zdolność upadłościową nabywają one z chwilą podjęcia działalności gospodarczej na własny rachunek. Nie ma zdolności upadłościowej osoba fizyczna, której działalność nie wymaga zgłoszenia do ewidencji⁵⁴. Negatywna przesłanka ogłoszenia upadłości występuje także, jeżeli majątek dłużnika nie wystarcza nawet na zaspokojenie kosztów postępowania w przedmiocie upadłości. Należy pamiętać również, że ogłoszenie upadłości jest możliwe tylko wówczas, gdy dłużnik ma co najmniej dwóch wierzycieli.

Art. 300 § 3 k.k. wprowadza kwalifikowaną postać przestępstwa z § 1 tego artykułu. Sprawca poniesie surowszą karę, jeżeli wyrządzi szkodę wielu wierzycielom. Szkada w ujęciu cywilistycznym składa się z rzeczywistego uszczerbku majątkowego (*damnum emergens*) oraz utraty spodziewanych korzyści (*lucrum cessans*).

Należy zwrócić uwagę, iż wierzycielowi przysługuje prawo scedowania wierzytelności na osobę trzecią bez odpowiedzialności za wypłacalność dłużnika (w myśl art. 516 k.c. zbywca wierzytelności nie odpowiada wobec nabywcy za wypłacalność dłużnika, chyba że tę odpowiedzialność na siebie przyjął)⁵⁵.

Przestępstwo udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia wierzyciela popełnić można tylko umyślnie, jest bowiem występkiem (zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 3), a ustawa nie przewiduje penalizacji czynu sprawcy, który nie mając zamiaru wyczerpania przed-

⁵³ Przepisy prawa upadłościowego i naprawczego stosuje się również do spółek z o.o. i spółek akcyjnych nieprowadzących działalności gospodarczej, wspólników osobowych spółek handlowych, ponoszących odpowiedzialność za zobowiązania spółki całym swoim majątkiem, wspólników spółki partnerskiej oraz oddziałów banków zagranicznych w rozumieniu prawa bankowego.

⁵⁴ K. Buczkowski, *Przestępstwa gospodarcze. Poradnik wraz z przykładami aktów oskarżenia oraz wykazem i tekstami aktów prawnych*, Warszawa 2000, s. 65.

⁵⁵ M. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 44.

miotowych znamion czynu zabronionego, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach. W zależności od wyczerpania zachowaniem dłużnika odpowiednich znamion czynnościowych wymagany będzie zamiar bezpośredni (*dolus directus*), w przypadku ukrywania, usuwania, a także pozornego obciążania składników majątkowych. Natomiast do uczynienia dłużnikowi zarzutu popełnienia przestępstwa wystarczający będzie zamiar ewentualny (*dolus eventualis*), w przypadku pozostałych sposobów zachowania.

Aby pociągnąć do odpowiedzialności sprawcę przestępstwa określonego w art. 300 § 2, oprócz zamiaru kierunkowego oraz realizacji czynności wykonawczej i wywołanego nią skutku muszą być jeszcze spełnione określone okoliczności, a mianowicie: wierzytelność, której zaspokojenie zostało udaremnione lub uszczuplone, musi być związana z obrotem gospodarczym oraz musi istnieć orzeczenie stwierdzające powyższą wierzytelność. Aczkolwiek brak tej ostatniej okoliczności nie wyklucza jeszcze możliwości zaistnienia przestępstwa. Jest to możliwe w przypadku wystąpienia okoliczności modalnej w postaci grożącej dłużnikowi upadłości lub niewypłacalności. W takim przypadku może być on pociągnięty do odpowiedzialności z art. 300 § 1⁵⁶.

Przestępstwo z art. 300 § 1 k.k. ścigane jest na wniosek pokrzywdzonego, jeżeli pokrzywdzonym nie jest Skarb Państwa. Przekazanie inicjatywy wszczęcia postępowania pokrzywdzonemu wierzycielowi stanowi uznanie swobody działania podmiotów gospodarczych na rynku, którym pozostawia się ocenę czy publiczny proces karny leży w ich interesie. Wierzyciel może być bowiem zainteresowany rozstrzygnięciem sprawy na drodze pozaprocesowej, bez angażowania aparatu ścigania, licząc na łatwiejsze uzyskanie zadośćuczynienia od sprawcy. Kodeks karny zmierza w ten sposób do ograniczenia spraw rozstrzyganych przed sądem, umożliwiając zawarcie ugody sprawcy z pokrzywdzonym i rozwiązanie powstałego konfliktu społecznego przez naprawienie szkody⁵⁷. W stosunku do art. 300 § 1, w praktyce często zdarza się, że wierzyciele nie składają zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa określonego w art. 300 § 1 ze względu na brak informacji i wiedzy o fakcie uszczuplenia swojego majątku przez dłużnika w celu udaremnienia lub utrudnie-

⁵⁶ M. Kozaczek, *Zakres ochronny, który zapewnia art. 300 par. 2 kodeksu karnego, Glosa do uchwały SN z 26.11.2003 r.*, I KZP 32/03, Prawo Bankowe 2006, nr 10, s. 59.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 46.

nia ich zaspokojenia. Jak zaznacza J. Skorupka, wiedzę o bezprawnych działaniach dłużnika posiadają sądy gospodarcze, syndycy masy upadłościowej, dozorczy sądowi oraz komornicy. Jednak organy te nie są uprawnione do składania wniosków o ściganie przestępstwa z art. 300 § 1⁵⁸.

W praktyce okazuje się, że stosunkowo niewielka jest liczba spraw karnych przeciwko wierzycielom. J. Skorupka zaznacza, że jest to spowodowane z jednej strony tym, że zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa pochodzą przede wszystkim od wierzycieli i komorników prowadzących na ich rzecz egzekucję, a nie ze strony sądu, mimo zaistnienia podstaw do złożenia wniosku o przestępstwie. Z drugiej strony natomiast zdaniem autora sądy gospodarcze nie badały spraw przeciwko wierzycielom zbyt dogłębnie⁵⁹.

Podsumowując, należy stwierdzić, że jakkolwiek uplasowanie przestępstwa udaremnienia zaspokojenia wierzycieli w rozdziale XXXVI k.k., pt. „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu”, jest zabiegiem słusznym, gdyż ma na celu zagwarantowanie swobody działalności gospodarczej oraz uczciwości i rzetelności obrotu gospodarczego. Jednakże, takie umiejscowienie art. 300 k.k. budzi wiele kontrowersji w literaturze przedmiotu, w której przeważa stanowisko, iż omawiane przepisy nie chronią wierzycieli powstałych poza obrotem gospodarczym. Zdanie takie wydaje się uzasadnione, gdyż sam tytuł rozdziału wskazuje, że przestępstwa w nim zawarte odnoszą się do szeroko pojętego obrotu gospodarczego. Należy jednak pamiętać, że karnoprawna ochrona wierzycieli powinna mieć zastosowanie do wszystkich wierzycieli, a więc i takich, które powstały poza obrotem gospodarczym. Penalizacja zachowań polegających na udaremnieniu zaspokojenia wierzycieli jedynie w obrocie gospodarczym jest zdecydowanie krzywdząca dla wierzycieli pokrzywdzonych poza nim. Zatem słuszny pogląd w tej kwestii wyraża SN, uznając, że przestępstwo udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia wierzycieli dotyczy jakichkolwiek należności wierzyciela.

⁵⁸ J. Skorupka, *Karnoprawna ochrona wierzycieli w praktyce sądowej*, PS 2003, nr 6, s. 90.

⁵⁹ J. Skorupka, *Karnoprawna ochrona...*, s. 85.